

АДЛЮСТРАВАННЕ ПРАБЛЕМЫ АРГАНІЗАЦЫІ АБАРОНЫ ЗЕМСКАЙ У СТАТУТАХ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

А. Р. Дзянісава, Ю. Л. Казакоў

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, г. Мінск, Беларусь

Разглядаюцца пытанні арганізацыі абароны дзяржавы ў адпаведнасці са статутамі Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566, 1588 гг. На аснове аналізу тэкстаў статутаў вызначаюцца катэгорыі ваеннаабавязанага насельніцтва, асаблівасці мабілізацыі войска, паўнамоцтвы асоб каманднага складу, а таксама парадак фарміравання і ўтрымання наёмнага войска.

ОТРАЖЕНИЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ОБОРОНЫ ЗЕМСКОЙ В СТАТУТАХ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО

А. Р. Денисова, Ю. Л. Казаков

Белорусский государственный университет, г. Минск, Беларусь

Рассматриваются вопросы организации обороны государства в соответствии со статутами Великого княжества Литовского 1529, 1566, 1588 гг. На основе анализа текстов статуты определяют категории военнообязанного населения, особенности мобилизации войска, полномочия лиц командного состава, а также порядок формирования и содержания наемного войска.

REFLECTION OF THE PROBLEM OF THE STATE DEFENCE ORGANIZATION IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

A. R. Denisova, Y. L. Kazakov

The Belarusian State University, Minsk, the Republic of Belarus

The issues of organization of state defence in according to the Statutes of the Grand Duchy of Lithuania 1529, 1566, 1588 are considered. Based on the analysis of the texts of the Statutes, the categories of the people liable for service, features of the mobilization of the troops and powers of the officers are revealed. The questions of formation and maintenance of the mercenary army are being investigated.

Парадак выканання вайскавай павіннасці ў Вялікім Княстве Літоўскім (далей – ВКЛ) грунтаваўся на старажытных звычаях і на асобных прававых нормах, вызначаных пастановамі кіраўнікоў дзяржавы. Так, прывілей ад 20 лютага 1387 г. прадугледжваў, што ў выпадку ўварвання непрыяцеля ў дзяржаву яе насельніцтва прыцягваецца да спецыяльнай павіннасці па пераследаванні ворагаў, якая называецца «пагоня». У «пагоню» выпраўляліся

не толькі рыцары, але ўсе мужчыны, здольныя насіць зброю, набытую за свой кошт [1, с. 287; 6, с. 108].

У XV–XVI стст. асноўнай часткай узброеных сіл ВКЛ становіцца паспалітае рушэнне (земскае апалчэнне), якое ахоплівала ўсіх землеўладальнікаў. Кожны жыхар ВКЛ, які валодаў зямлёй, мусіў адбываць вайсковую павіннасць – земскую службу [2, с. 6].

Першапачаткова заканадаўчымі актамі дакладна не вызначаліся прынцыпы камплектавання войска ВКЛ і памеры земскай службы. Прынцыпы фарміравання і дзейнасці войска набылі прававое афармленне ў Статутах ВКЛ 1529, 1566 і 1588 гг.: артыкулы аб арганізацыі вайсковай справы ўвайшлі ў раздзел пад назвай – «О обороне земской» [3, с. 42–47; 4, с. 65–77; 5, с. 101–111].

Вайсковыя артыкулы вызначалі катэгорыі насельніцтва, якія павінны былі выконваць земскую службу. У Статуце ВКЛ 1529 г. было зафіксавана: «Уставляем с призволенем рад наших зуполных и всих подданных, иж каждый князь и пан, и дворянин, и вдова, также иж который сирота, лета зуполные маючи або не маючи, и всякий иной человек, лета зуполные маючи и земское имене маючи, часу потребы с нами и с потомки нашими або при гетманех наших повинен войну служити и выправляти на службу военную, колко бы коли надобе было подле уфалы земское...» [3, с. 42]. Гэты артыкул быў дапоўнены і набыў апошнюю рэдакцыю ў Другім і Трэцім статутах ВКЛ.

Ні вялікі князь, ні гетман нікога не маглі адхіляць ад земскай службы. Толькі хворыя, непаўналетнія ці занятыя на дзяржаўнай службе ўраднікі вызваліліся ад асабістага ўдзелу ў паспалітым рушэнні. Але і ім патрэбна было сабраць почты (вайсковыя атрады) са сваіх зямельных уладанняў [4, с. 5, 67; с. 103]. У якасці пакарання за ўхіленне ад удзелу ў земскім апалчэнні ва ўсіх трох статутах ВКЛ было вызначана пазбаўленне маёнткаў.

Пры распрацоўцы вайсковага заканадаўства вырашалася пытанне для тых, хто не мог ехаць на вайну па прычыне сваёй хваробы. Упершыню гэты момант быў адлюстраваны ў Статуце ВКЛ 1529 г., а ў Статуце 1588 г. набыў разгорнутае тлумачэнне. Нягледзячы на хваробу, шляхціц павінен быў выставіць пачат і замест сябе паслаць на вайну чалавека «годного и доброго». Калі бацька быў не ў стане ехаць на вайну, замест яго мог адправіцца дарослы сын разам з ратнікамі. Паводле Статута ВКЛ 1529 г. сын мусіў дасягнуць 17 гадоў, згодна са Статутамі 1566 і 1588 гг. – 18 гадоў [3, с. 45; 4, с. 71; 5, с. 107].

Згодна са статутамі ВКЛ, колькасць узброеных ратнікаў, якія выстаўляліся з зямельных уладанняў, вызначалася соймавымі ўхваламі. Першыя рэгламентацыйныя нормы вайсковай службы ў агульнадзяржаўным маштабе былі зроблены ў ВКЛ ужо ў пачатку XVI ст. З 1554 г. канчаткова ўсталяваліся нормы земскай павіннасці ў 10 службаў [7, с. 126]. Адна служба ўключала два ці тры сялянскія дымы (гаспадаркі).

Згодна са статутамі ВКЛ, землеўладальнік, які не меў неабходнай колькасці сялянскіх гаспадарак, павінен быў ехаць у войска адзін, узброены паводле сваіх магчымасцей. Паны, якія валодалі значнымі зямельнымі маёнт-

камі, апрача вызначаных соймавымі ўхвалямі коннікаў, добраахвотна маглі выстаўляць дадатковую колькасць ратнікаў на «ласку господарскую» [2, с. 6].

Артыкуламі статутаў ВКЛ устанаўліваўся парадак збору земскага апалчэння, попісаў (перапісаў) і шыхавання (пастраення) ваеннаабавязаных. Пытанне аб скліканні ўсяго паспалітага рушэння належала да соймавай кампетэнцыі. У Другім статуте ВКЛ адзначалася, што распачынаць вайну, як і ўводзіць падаткі на яе, можна толькі пасля адпаведнага рашэння вальнага сойма. У выпадку нечаканага нападу ворага збор войска мог быць абвешчаны вялікім князем або панамі-радай [4, с. 66–67]. Апошняя норма адсутнічае ў Статуте ВКЛ 1588 г., паводле якога вялікі князь «без сойму и позволення всех станов войны вчинати и вести» не меў права [5, с. 102].

Статутамі ВКЛ вызначаліся паўнамоцтвы асобных вайсковых ўраднікаў, якія адыгрывалі важную ролю ў арганізацыі абароны земскай. Кіраўніком войска ВКЛ з’яўляўся гетман найвышэйшы, які прызначаўся гаспадаром дзяржавы. Гетманская ўлада пашыралася на паспалітае рушэнне, на сабранае ім наёмнае войска, а таксама на павятовыя і прыватныя харугвы, якія прыйшлі да гетманскага абозу [2, с. 33–34]. Кампетэнцыя гетмана абмяжоўвалася манархам, без адпаведнай санкцыі якога нельга было ні збіраць войска, ні весці перамовы з непраціўным [2, с. 11–12].

Шмат увагі ў заканадаўстве ВКЛ надаваўся кампетэнцыям харужых. У мірны час харужыя павінны былі праводзіць попісы войска па паведах. Калі ж мабілізоўвалася паспалітае рушэнне, харужы збіраў шляхту павета і рухаўся з ёй да месца рэгістрацыі. Адтуль пад кіраўніцтвам кашталяна або маршалка павятовыя харугвы збіраліся да ваяводы. Буйныя землеўладальнікі не ўваходзілі ў павятовыя харугвы, а выступалі са сваімі почтамі [2, с. 9]. З ваяводстваў злучаныя харугвы накіроўваліся да агульнага месца збору войска і пераходзілі пад уладу гетмана. Далей праводзіўся так званы палявы попіс усяго сабранага войска, пасля чаго яно лічылася гатовым да баявых дзеянняў. Акрамя збору земскага войска, артыкулы статутаў ВКЛ вызначалі юрысдыкцыю вайсковых ураднікаў па справах аб крымінальных злачынствах [4, с. 68–69; 5, с. 104–105].

Статутамі ВКЛ было прадугледжана, што служба працягвалася да агульнага роспуску войска. Тыя, хто пакідаў войска без ведама гетмана, караліся канфіскацыяй маёнтка, а хто ўцякаў з поля бітвы, губляў і маёнтка, і гонар [4, с. 70, 71–72; 5, с. 106, 107].

Арганізацыя вайскавай службы патрабавала, каб кожны ўладальнік земскага маёнтка выконваў свае абавязкі згодна з вызначанай нормай і ўсталяваным звычаем і не ўхіляўся ад іх. Аднак былі такія выпадкі, калі шляхта ў тэрмін на вайну не з’яўлялася. Асноўнай прычынай спазненняў было тое, што кожны мусіў з’явіцца на месца збору з вайсковым рыштункам і запасам ежы на месяц. Калі ж вайна зацягвалася, то праблему трэба было вырашаць або закупкай неабходнага ў маркітантаў, якія заўсёды ішлі за войскам, або папаўняць прыпасы ў сваім маёнтку, або набываць іх у мясцовага насельніцтва.

Адметнасцю ваеннага права, адлюстраванай у статутах ВКЛ, стала пытанне адносін удзельнікаў паспалітага рушэння да насельніцтва тых мясцовасцей, дзе адбываліся баявыя дзеянні. Ці не ўпершыню ў еўрапейскай практыцы вайскоўцам забаранялася прычыняць шкоду мірным жыхарам і рабаваць іх маёнткі [3, с. 47; 4, с. 73; 5, с.108].

Практыка паказала, што паспалітае рушэнне, якое складала аснову ўзброеных сіл ВКЛ, мела шэраг недахопаў. Рэаліі часу і хібы земскага апалчэння патрабавалі ўнясення карэктываў у прынцыпы камплектавання арміі ў ВКЛ. З пачатку XVI ст. улады пачалі звяртацца да найму жаўнераў.

Якасныя змены ў войску знайшлі адлюстраванне ў заканадаўстве. Артыкулы статутаў ВКЛ 1566 і 1588 гг. вызначалі парадак вярбоўкі і камплектавання наёмнага войска, правы і абавязкі ваяроў, якія набіраліся як з чужаземцаў, так і з «тутошніх жолнеров» [4, с. 74–75; 5, с. 109–111]. Заканадаўствам рэгламентаваўся парадак прыцягнення наёмнікаў да адказнасці, у тым ліку і крымінальнай, за злачынствы супраць мірных жыхароў [4, с. 75–76; 5, с. 110–111].

Такім чынам, у XVI ст. у ВКЛ выпрацоўваліся асноўныя нормы выканання вайскавай павіннасці, якія мусілі ўмацаваць дзеяздольнасць войска і абароназдольнасць краіны. Гэтыя нормы абапіраліся на старажытнае звычайнае права і зацвярджаліся на соймах. Ваеннае права рэгламентавала найважнейшыя пытанні ўліку ваеннаабавязаных, камплектавання арміі, збору апалчэння, прававога становішча вайсковых ўраднікаў, парадку размяшчэння армейскіх падраздзяленняў і асобных ратнікаў, камплектавання наёмных атрадаў, адказнасці за воінскія злачынствы, парадак набывання прадуктаў харчавання. Першая кадыфікацыя палажэнняў вайсковага права была зроблена ў Статуце ВКЛ 1529 г. і набыла канчатковую структуру ў Статуце ВКЛ 1588 г. Вайсковае заканадаўства тэарэтычна было добра распрацавана і задавальняла патрэбы тагачаснага грамадства, а галоўнае – юрыдычна падтрымлівала магчымасці дзяржавы па забеспячэнні абароны земскай.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Бохан, Ю.М. Вайсковая справа ў Вялікім княстве Літоўскім у другой палове XIV – канцы XVI ст. / Ю.М. Бохан. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – 449 с.
2. Сагановіч, Г.М. Войска Вялікага Княства Літоўскага ў XVI–XVII стст. / Г.М. Сагановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – 79 с.: іл.
3. Статут Великого княжества Литовского 1529 года. – Минск: АН БССР, 1960. – 254 с.
4. Статут Вялікага княства Літоўскага 1566 года. – Мінск: Тэсей, 2003. – 352 с.: іл.
5. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент./Беларус.Сав. Энцыкл.; Рэдкал.; І.П. Шамякін (гал. рэд.) і інш. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 573 с.: іл.
6. Юхо, І.А. Крыніцы беларуска-літоўскага права / І.А. Юхо. – Мінск: Беларусь, 1991. – 238 с.
7. Янушкевич, А.Н. Ливонская война 1558–1570 гг. и Великое княжество Литовское / А.Н. Янушкевич. – Минск: Медисонт, 2013. – 362 с.